

**ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**Навчально-науковий інститут управління, економіки та
природокористування**

Кафедра публічного управління та адміністрування

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

**"ГЛОБАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ
СУСПІЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ,
ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ТА БЕЗПЕКА"**

*програми підготовки фахівців за ступенем вищої освіти
"Магістр" за спеціальністю "Публічне управління та
адміністрування"*

укладачі Кравченко С.О., Євмешкіна О.Л.

Київ – 2018

РОЗДІЛ 1. ЯВИЩЕ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЇЇ УПРАВЛІНСЬКИЙ ВИМІР

1.1. Процеси глобалізації у сучасному світі

Найбільш стисло глобалізацію можна охарактеризувати як *всезагальний (глобальний) взаємообмін* (general global interchange). Тому дане явище варто вивчати в контексті історичного аналізу, поставивши за мету об'єднати різні дисциплінарні підходи у фокусі їх перетину. Низка значних наукових досліджень історичної генези глобалізації належить закордонним ученим, праці яких можна класифікувати за певними науковими позиціями. Серед них чітко прослідковуються декілька основних підходів.

Глобалізація супроводжується процесом "включення / виключення" ("inclusion / exclusion"), коли деякі люди і соціальні групи виявляються виключеними (excluded) з суспільного життя – економічного, політичного, культурного. Процес "inclusion / exclusion" має принципове значення для теми глобалізації, оскільки "виключені" (країни, групи, люди) є основною соціальною базою девіантності, включаючи злочинність, тероризм, алкоголізацію, наркотизм, суїцид та ін., що нині чітко усвідомлюється світовою наукою.

Розподіл (а точніше, розкол) країн, соціальних груп і людей на включених / виключених у тому чи іншому вигляді, під тією чи іншою назвою визнається багатьма сучасними ученими. Так, З.Бауман підкреслює, що ці групи – "два світи, два уявлення про світ, дві стратегії". З його точки зору, виключені фактично виявляються "людськими відходами (покидьками)" ("wasted life"), не потрібними сучасному суспільству. Це ті, хто тривалий час є безробітними, мігранти, біженці тощо. Вони – неминучий побічний продукт економічного розвитку, а глобалізація служить генератором "людських відходів". В умовах глобалізації, коли поляризація суспільств та людей є нечуваною, коли фактично утворюється "суперклас" і людський непотріб, останні стають "відходами назавжди". На думку Ф.Бородкіна, понад 50% населення Російської Федерації є виключеними. За термінологією З.Баумана,

"виключених" ще називають "відбракованими" (burned-out).

Але глобалізація приховує *загрози і для країн "золотого мільярда"*, а отже і для всього людства. Ці загрози парадоксально виходять з основ економічної могутності і процвітання сучасної Західної цивілізації.

Глобалізація має багато проявів у різних галузях суспільного життя. Фахівці пояснюють це тим, що дане явище передбачає *всесвітнє охоплення*, вплив та взаємозв'язок між соціальними феноменами, тобто *глобальне взаємоусвідомлення* (world-encompassing awareness) соціальних акторів.

У Енциклопедії державного управління (2011 р.) глобалізація трактується як *процес взаємозв'язку*, який означає, що наше життя все більше проходить під впливом подій, що відбуваються, але рішення приймаються на великій відстані від нас.

ідея глобалізації як структурний елемент ідеології глобалізації має такі основні форми:

- ідея глобальної ідентичності (ототожнення громадянами себе з певною глобальною реальністю);
- ідея глобалізаційної толерантності (зважена позиція держави щодо необхідності захищати культурно нерозвинені "інфантильні етноси", створюючи їм умови для "дорослішання" в рамках власної культурної традиції);
- ідея глобальної автономізації (сприйняття та врахування зовнішніх (світових) стандартів розвитку з одночасним прагненням до збереження власної національної ідентичності);
- ідея глобальної інтеграції (добровільне об'єднання між державами в контексті реалізації спільних інтересів, за якого держави завжди мають право вибору на модель інтеграції).

Характерним проявом глобалізації є *поширення процесів міждержавної економічної та політичної інтеграції*. Особливого розмаху ці процеси набули з початку 1990-х рр., у результаті чого сформувалася низка економічних спільнот.

Все більшого значення набуває *глобалізація екологічної сфери*.

Внаслідок загальнопланетарної інтенсивної виробничої діяльності людства виникли глобальні екологічні проблеми, такі як забруднення повітряного і водного басейнів Землі, загрозливе зростання відходів, зміна клімату, збіднення тваринного і рослинного світу планети тощо. Ці проблеми здатні спричинити світову екологічну кризу, а при подальшому зростанні – екологічну катастрофу, що може призвести до загибелі цивілізації. Поступове усвідомлення такої загрози змусило світове співтовариство об'єднувати зусилля з вироблення та реалізації шляхів розв'язання екологічних проблем.

Усе виразнішою стає *уніфікація культури*. Потужним двигуном цього процесу стали електронні ЗМІ. Науковці загалом відзначають процес виникнення і поширення так званої "*світової культури*". Він супроводжується підкресленням значення та необхідності збереження "локальних культур", але в межах глобального культурного мегапроєкту. Внаслідок цього уніфікуються соціокультурні і регіональні особливості народів, нівелюються відмінності їх культур. Це, з одного боку, прискорює та поліпшує взаєморозуміння між представниками як націй-держав, так і різних культур, цивілізацій, з другого – веде до зростання негативного впливу стандартизованої масової культури, що загрожує культурному розмаїттю, стимулює виникнення радикальних субкультур.

Відбувається й *ідеологічна глобалізація*, тобто поширення по всій планеті певних ідей, норм і цінностей, прагнення до життя за єдиними принципами. При цьому виразно простежується відхід від ціннісних систем, що базуються на традиційних, для тих чи інших народів, віросповіданнях (християнських, мусульманських, буддійських тощо), на заміну яким приходиться деяка синтетична система цінностей.

З глобалізацією пов'язують також *зміну співвідношення і засад взаємодії між державами та недержавними акторами*. З одного боку, відзначається збільшення кількості та зростання значущості різноманітних транснаціональних суб'єктів, зокрема, ТНК, міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ), ООН, Світовий банк та ін., всесвітніх рухів, передусім, правозахисних і екологічних, та, особливо,

наддержавних регіональних об'єднань. Зазначені актори діють як потужні суб'єкти світової політики, все більш суттєво впливаючи не лише на міжнародну, а й на внутрішню діяльність окремих держав.

З іншого боку, активно відбувається вихід на міжнародний рівень різноманітних субнаціональних суб'єктів, чому сприяє все більша прозорість державних кордонів. Насамперед, поширення набула діяльність внутрішньо-державних регіонів. З особливою силою це виявилось у Європі, в якій реальністю стало загальноєвропейське міжрегіональне співробітництво. Завдяки Комітету регіонів ЄС та Конгресу регіональних і місцевих влад Європи позиція регіонів може бути представлена на всеєвропейському рівні. У низці питань думка регіонів починає конкурувати з думкою урядів держав, тому дослідники роблять висновок про виникнення міжрегіонального рівня світових політичних відносин.

1.2. Глобалістика як галузь наукових досліджень глобалізації

На даний час комплексним вивченням процесів глобалізації у всіх її проявах та складових спеціально займається глобалістика, яку, наприклад, І.Ільїн та О.Леонова вважають *новою інтегративною галуззю наукового знання*, що містить у собі як теоретичні (філософські, гуманітарні, природничо-наукові, технічні), так і прикладні (економічні, політичні, екологічні й ін.) аспекти вивчення глобальних явищ. На думку Р.Войтович, саме глобалістика як наука має внутрішній потенціал для того, щоб виробити збалансоване уявлення про глобалізацію, а для цього вона повинна мати концептуально-збалансовані можливості для спрямування своїх теоретико-методологічних засад на дослідження сутності глобалізації.

У межах глобалістики вироблені міждисциплінарні методологічні підходи до аналізу різноманітних глобалізаційних процесів у сучасному світі. Такий аналіз виходить з об'єктивної передумови – існування феномену глобальної світоцілісності.

А.Казанцев виділяє *два основних напрями досліджень глобальних*

явищ, що існують у міжнародній науковій практиці, а саме, вивчення глобальних проблем (global studies) – міждисциплінарне емпіричне дослідження проблем, що набувають всесвітнього масштабу, а також вивчення процесів глобалізації (globalization studies), тобто всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції.

Підсумовуючи висвітлені визначення, у межах даного навчального посібника *глобалістику* можна стисло визначити як міждисциплінарну галузь наукових досліджень, що вивчає різноманітні аспекти глобалізації, її наслідки, глобальні проблеми та шляхи їх вирішення з точки зору збереження і розвитку людства як деякої цілісності.

А.Дорошкевич, О.Сук та А.Смелянцев виокремлюють низку *сучасних напрямів досліджень у структурі глобалістики*, серед яких:

- економічний, що охоплює дослідження становлення єдиної економічної системи, діяльність ТНК та долю національних держав, міжнародної безпеки в процесі становлення геоeкономіки;
- політичний, що включає такі проблеми як новий світопорядок, глобальні реформи міжнародних відносин, стратегії світового розвитку;
- антропологічний, що охоплює вивчення взаємовідносин людини та природи і першочергово досліджує проблеми виживання людського роду;
- культурологічний, що передбачає вивчення сучасних та класичних цивілізацій, дослідження проблем, пов'язаних зі становленням єдиної глобальної культури, культурною кризою сучасного суспільства, дегуманізацією культури в процесі розгортання глобалізації;
- екологічний, що містить у собі розгляд конфліктів між природою і людиною внаслідок діяльності людства, проблему народонаселення, можливі шляхи подолання цих конфліктів, перспективи розвитку світового співтовариства;
- соціальний, що зосереджує увагу на соціальній організації суспільства в умовах глобалізації світу, соціальному прогнозуванні та моделях глобального розвитку;

- філософський, до якого належать дослідження місця і ролі соціоприродних процесів в бутті людини, фундаментальних принципів людського буття, спрямованих на реалізацію ідеї цілісного єднання людства.

1.3. Глобальні проблеми та моделі глобального управління

Вченими розроблені різноманітні *класифікації глобальних проблем*. Наприклад, М.Чешков виділяє три основні напрями глобалістики, у межах кожного з яких вивчається специфічний комплекс проблем, а саме: соціологічний напрям, що охоплює проблеми глобалізації світо економічних зв'язків і світового політичного порядку; антропоекологічний напрям, що включає розгляд проблем виживання людського роду, еволюційних екологічних криз; культурологічний напрям, що акцентує увагу на проблемах глобалізації культур, взаємодії цивілізацій і можливості народження глобальної культури як такої. До цих напрямів вчений додає розробку глобальних проблем у ключі інформаційних і семіотичних теорій.

В Енциклопедії державного управління (2011 р.) виокремлено специфічну групу *глобальних проблем безпеки*, під якими розуміють сукупність загроз, викликів і суперечностей сьогодення, що виникли внаслідок розгортання процесів глобалізації, які впливають на систему глобальної безпеки. Виходячи з широкого трактування безпеки, дані проблеми розглядаються як такі, що охоплюють усі основні сфери суспільного життя. Наприклад, Б.Бузан обстоює підхід, що виділяє п'ять основних типів загроз безпеці:

- зовнішні військові загрози усім аспектам державності, включаючи суверенітет і незалежність, що одночасно загрожують інтересам особистості та суспільства, які захищає держава;

- політичні загрози, а саме, загрози стабільності державної влади та державній ідеології, що можуть бути спричинені, наприклад, ідеологічною боротьбою за зразок суперництва ліберальної, демократичної, фашистської та комуністичної ідеологій у XX ст.;

- економічні загрози, в тому числі, залежність від інших держав у

забезпеченні стратегічно важливими ресурсами, матеріалами, товарами тощо, а також загрози внутрішній стабільності економіки держави;

- соціетальні загрози, що впливають на стійкість зразків поведінки та норм у галузях культури, мови, релігії, національної ідентичності та побуту;

- екологічні загрози, тобто екологічні події, що можуть значною мірою пошкодити середовище проживання людей у державі, а тому загрожувати її інститутам, самій ідеї державності.

Загалом у сучасних дослідженнях *глобальна безпека* розглядається на різних рівнях – від найнижчого рівня окремої людини через різні різних колективних утворень, в тому числі держав, регіонів, цивілізацій, до найвищого рівня міжнародної системи. На думку К.Буса, поняття світової безпеки стосується локальних та глобальних суспільних структур і процесів, що сприяють зменшенню загроз і ризиків для життя окремих особистостей та груп людей. Доцільно відзначити підхід Б.Бузана, згідно з яким світова безпека поєднує різні окремої особистості, держави та міжнародної системи. Вчений зазначає, що у певному розумінні поняття особистої, національної та міжнародної безпеки мають право на самостійне існування, проте їх відокремлений розгляд призводить до серйозного спотворення загального бачення.

РОЗДІЛ 2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

2.1. Міжнародні організації як суб'єкти глобального управління

Вчені виокремлюють дві моделі соціальної організації в умовах глобалізації. Одна з них є традиційною, що базується на ієрархічних принципах і у якій основна роль належить національним державам. Поряд з нею, виникла друга *мережева модель соціальної організації*, у межах якої відбувається складний процес взаємодії та взаємовпливу національних держав і транснаціональних структур, в тому числі, міжнародних організацій.

Дослідниця зазначає, що саме процеси глобалізації є вкрай важливим фактором могутності транснаціональних структур. Виступаючи цілком самостійно та незалежно, вони здійснюють реальний вплив на систему міжнародних відносин, перебирають частину повноважень з реалізації державного суверенітету.

За визначенням О.Скрипника *міжнародна організація* – це стабільний інститут багатосторонніх міжнародних відносин, який утворюється щонайменше трьома учасниками міжнародних відносин, що мають спільні цілі, для досягнення яких створюють постійні органи, та діють у межах визначених норм та принципів (статут, процедура, членство тощо).

Є.Суліма та М.Шепелєв виділяють такі *основні ознаки міжнародної організації*:

- постійна участь щонайменше трьох держав;
- наявність постійної правової основи у вигляді установчого документа (статуту), що має характер багатосторонньої угоди;
- наявність основних органів, з яких хоча б один функціонує постійно та знаходиться у місці перебування міжнародної організації;
- чіткі та постійні параметри процесу прийняття рішень органами міжнародної організації (склад органів, юридичне значення рішень та процедура голосування).

А.Волинчук та С.Севастьянов наводять *класифікації міжнародних організацій* за кількома основними критеріями.

Зокрема, за характером членства і юридичною природою учасників виділяють *міждержавні та неурядові* міжнародні організації. Міждержавні організації характеризуються членством держав, наявністю установчого міжнародного договору, постійних органів. Вони діють в інтересах держав-членів при повазі їх суверенітету і є суб'єктами міжнародного права (НАТО, МВФ та ін.). Неурядові міжнародні організації утворюються на основі індивідуального або колективного членства суб'єктів, які не є офіційними представниками своїх урядів (Римський клуб, Грінпіс та ін.).

За колом учасників міжнародні організації поділяють на *глобальні та регіональні*. Глобальні організації об'єднують держави або інші суб'єкти незалежно від того, в якій частині світу вони знаходяться (ООН, СОТ та ін.). Натомість, учасниками регіональних організацій є суб'єкти одного регіону світу (НАФТА, СНД та ін.).

За компетенцією серед міжнародних організацій виокремлюють організації *загальної та спеціальної компетенції*. Діяльність організацій загальної компетенції охоплює всі або багато сфер відносин між державами-членами (ООН, Рада Європи та ін.). Організації спеціальної компетенції діють у одній сфері міждержавних відносин (Всесвітній поштовий союз, Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я тощо).

За характером повноважень міжнародні організації поділяють на *міждержавні й наддержавні (наднаціональні)*. До першої групи входять міжнародні організації, метою яких є здійснення міждержавного співробітництва й рішення яких адресуються державам-членам (ООН, Світовий банк, ЮНЕСКО та ін.). Метою наддержавних організацій є здійснення інтеграції, а їх рішення поширюються безпосередньо на фізичних і юридичних осіб держав-членів (ЄС, Південноамериканський союз, Євразійський економічний союз та ін.).

За умовами участі в членстві міжнародні організації можуть бути *відкритими й закритими*. До відкритих організацій може увійти кожна держава, яка поділяє їх принципи й статут, а до закритих організацій нових членів приймають тільки за запрошенням їх засновників (наприклад, НАТО).

Міжнародні організації виконують кілька *основних типів функцій у процесах глобального управління*, що висвітлені у роботах І.Лукашука, О.Скрипника, Є.Суліми і М.Шепелева та ін. До таких функцій належать регулюючі, координуючі, контрольні й оперативні.

Регулюючі функції полягають у встановленні шляхом рішень міжнародних організацій принципів, правил поведінки їх держав-членів, певних цілей діяльності цих держав та методів і форм їх досягнення, а також у

регулюванні відносин з іншими суб'єктами міжнародного права.

Координуючі функції включають узгодження інтересів і дій учасників міжнародних організацій, що особливо важливо для організацій загальної компетенції

Контрольні функції передбачають контроль з боку міжнародних організацій за відповідністю поведінки держав документам цих організацій.

Оперативні функції полягають у самостійній реалізації міжнародними організаціями своїх завдань за допомогою їх персоналу та засобів, що знаходяться в їх розпорядженні.

Серед сукупності сучасних міжнародних організацій можна виокремити низку таких, які виступають найбільш впливовими суб'єктами глобального управління. До них належить, насамперед, **ООН** – найважливіша міждержавна організація, що створена з метою підтримки миру, міжнародної безпеки й розвитку співробітництва між державами. На даний час членами ООН є 193 держави, а її діяльність регламентується Статутом, що був прийнятий 24 жовтня 1945 р.

Одним з найважливіших напрямів діяльності ООН є *участь у глобальному управлінні в економічній сфері* шляхом прийняття рішень щодо глобальних економічних проблем сучасності, проведення прогностико-аналітичної роботи щодо стану та перспектив розвитку глобальної економіки, реалізації конкретних програм та проектів, надання економічної допомоги найменш розвиненим країнам та країнам з перехідною економікою тощо.

Поряд з ООН, визначну роль в управлінні економічними процесами на глобальному рівні відіграють Світовий банк та МВФ. Зокрема, **Світовий банк** – це кредитна установа, яка складається з п'яти тісно пов'язаних між собою організацій (так звана Група Світового Банку), що входять до системи ООН та спрямовують свою діяльність на надання фінансової й консультативної допомоги країнам, що розвиваються, за рахунок розвинених країн. *Групу Світового банку* утворюють Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація,

Багатостороння агенція з гарантій інвестицій, Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів. Як зазначає О.Скрипник, спільними загальними цілями організацій Світового банку є сприяння стабільному економічному зростанню країн-членів, допомога в реконструкції господарства країн, що розвиваються, заохочення розвитку приватного сектора та іноземного інвестування.

МВФ є міжурядовою фінансово-кредитною організацією, що має статус спеціалізованого закладу ООН, хоча угодою між ООН і МВФ визначено, що ООН не має права давати фонду рекомендації щодо його політики. Згідно з узагальненням, проведеним А.Мокієм, Т.Яхно, І.Бабець, **цілі діяльності МВФ** передбачають забезпечення функціонування міжнародної валютної системи шляхом координації валютної політики, визначення паритетів і курсів валют, надання допомоги країнам-членам шляхом видачі позик і кредитів, здійснення контролю за політикою країн-членів у міжнародних валютних відносинах та ін.

Впливовим суб'єктом глобального управління виступає також **Організація економічного співробітництва та розвитку** (далі – ОЕСР) – міжнародна міжурядова організація, що спрямовує свою діяльність на координацію економічної політики держав-учасниць та розвиток світової економіки. До **основних цілей ОЕСР** належать забезпечення високого рівня економічного зростання, зайнятості та добробуту в державах-учасницях, координація їх торговельної й загальноекономічної політики, сприяння розвитку світової торгівлі, підтримка економічного зростання країн, що розвиваються.

Управлінські впливи на торгівлю у глобальному масштабі справляє **СОТ**, що має статус спеціалізованої установи ООН, проте фактично виступає самостійною організацією, метою якої є розробка системи регуляторних норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням. Серед

Важливою міжнародною організацією у гуманітарній сфері виступає **Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури** (далі – ЮНЕСКО) – спеціалізована установа ООН, що через співпрацю своїх держав-

членів у зазначених галузях покликана сприяти інтелектуальній та моральній солідарності людства. Глобальні управлінські впливи ЮНЕСКО на гуманітарну сферу здійснюються шляхом *реалізації низки довгострокових широкомасштабних міжнародних програм* у галузях океанографії, екології, гідрології, енергетики, науково-технічної інформації, інформатики, комунікації, збереження всесвітньої культурної і природної спадщини, професійно-технічної освіти, освіти для ХХІ ст. тощо.

Доцільно також звернути увагу на міжнародні організації, що здійснюють глобальні управлінські впливи у конкретних досить вузьких галузях. Так, у галузі охорони здоров'я спеціалізованою установою ООН є *Всесвітня організація охорони здоров'я* (далі – ВООЗ). Згідно Статуту, діяльність ВООЗ спрямовується на досягнення всіма народами якомога вищого рівня здоров'я, що розуміється як стан повного фізичного, духовного та соціального добробуту, а не тільки відсутність хвороб та фізичних дефектів.

Міжнародне агентство з атомної енергії (далі – МАГАТЕ) є спеціалізованою установою ООН з автономним статусом, належить до групи організацій з регулювання у галузі промисловості й енергетики. Головною метою цієї організації є протидія використанню атомної енергії у військових цілях та сприяння широкому її застосуванню у мирних цілях.

2.2. Розвиток систем управління на рівні наддержавних регіональних об'єднань

Важливим проявом сучасних глобалізаційних процесів є поширення міждержавної економічної та політичної інтеграції. Це відбувається, насамперед, шляхом утворення або зміцнення *наддержавних регіональних об'єднань*. При цьому відбувається послідовний перехід від економічної до політичної інтеграції. Найбільш яскраво це виявилось у створенні таких спільнот, як:

- ЄС, заснований згідно з Маастрихтським договором 1992 р.;
- Андське Співтовариство (на даний час його члени – Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу, асоційовані члени – Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай,

Чилі), що стало нагадувати саме політичну спільноту після 1997 р.;

- Африканський Союз, створений у 2001 р.

2.3. Роль транснаціональних корпорацій у глобальному управлінні

На цей період припадає становлення відомих в світі ТНК, зокрема американських "General Motors", "IBM", "Eastman Kodak", німецьких "Bayer", "Mannensmann", "Bosh", "Henkel", швейцарської "Nestle", тощо. Незважаючи на те, що формування ТНК відбувалося на рубежі XIX – XX ст. в науковій літературі сам термін ТНК з'явився у 60-х роках XX ст. Пізніше для визначення фірм, що діють в міжнародному масштабі, поряд з терміном "ТНК" стали використовуватися інші – багатонаціональні, мультинаціональні, міжнародні, глобальні компанії, причому вони деякою мірою відрізняються один від одного.

ТНК називається компанія: - яка володіє дочірніми компаніями в двох або більше країнах світу незалежно від їх юридичної форми або сфери діяльності; - яка має таку систему прийняття рішень, котра дозволяє проводити узгоджену політику та загальну стратегію з одного або декількох центрів; - дочірні компанії якої так пов'язані між собою через відносини власності або іншим шляхом, що кожна з них може значно впливати на діяльність інших компаній (зокрема, мати доступ до їх знань та ресурсів) і розділяти відповідальність з ними.

До *найбільших світових ТНК* за національною приналежністю відносять компанії таких світових економічних центрів: США (515 компаній), Японія (210) та країни ЄС.

Підтримуючи оборот капіталів, людей і технологій, ТНК вищеназваних країн значною мірою *сприяють економічному зростанню і розвитку* приймаючих національних економік, включаючи:

1) зменшення гостроти валютного дефіциту, пов'язаного з імпортом, що означає перенесення в інші країни хоча б частини виробництва, продукцію котрого вони досі імпортували;

2) підвищення культури ведення бізнесу та споживання товарів і послуг

згідно міжнародних стандартів;

3) забезпечення додаткових робочих місць місцевому населенню, що особливо важливо для країн, де прихід трудомістких потужностей дасть можливість використовувати переважно фізичну, а не машинну працю.

У сучасній парадигмі розвитку ТНК сформувалося кілька концепцій ймовірної організації глобального управління, які передбачають або утворення нових інститутів, або еволюцію і трансформацію функцій вже наявних. Виокремлюють два потенційні варіанти вдосконалення інституційної архітектури світу:

- ініціативу перехоплює один з учасників системи;
- створюється новий наднаціональний інститут глобального регулювання – певний світовий центр з прийняття стратегічних рішень.

Одну з найпотужніших груп колективного лобіювання на рівні ЄС становлять об'єднання великих компаній навколо певної проблеми. Їх учасники підтримують постійні контакти з Європейською Комісією та іншими інституціями ЄС через свої представництва в Брюсселі або завдяки делегуванню своїх штатних працівників до Європейської Комісії. Представники бізнесу беруть активну участь у різноманітних дорадчих комітетах у рамках Європейської Комісії та у технічних органах, що займаються питаннями стандартів, відповідно до консультаційних процедур Європейської Комісії.

Важливу роль у лобіюванні інтересів бізнесу на європейському рівні відіграє *Європейський круглий стіл промисловців* (European Round Table of Industrialists), який об'єднує сьогодні понад 50 найбільших промислових європейських і транснаціональних груп і виступає за те, щоб Європейська Комісія захищала єдині інтереси всіх країн-учасниць. Його члени застерігають від ерозії повноважень виконавчого органу ЄС в економічній галузі на користь окремих країн чи використання принципу "розділеної відповідальності".

Причини виникнення ТНК дуже різноманітні, але усі вони в тій чи іншій мірі пов'язані з недосконалістю ринку, існуванням обмежень на шляху розвитку

міжнародної торгівлі, монопольною владою виробників, валютним контролем, транспортними витратами, розбіжностями в податковому законодавстві.

Переваги очевидні для усіх, тому їх можна розглядати як причини, у результаті яких ТНК так активно розвиваються:

- можливості підвищення ефективності і посилення конкурентоздатності, що є загальними для всіх значних промислових фірм, що інтегрують у свою структуру постачальницькі, виробничі, науково-дослідні, розподільчі і збутові підприємства.

- недосконалість ринкового механізму в реалізації власності на технології, виробничий досвід і інші так названі "невловимі активи", у першу чергу управлінський і маркетинговий досвід, що змушують фірму ринутися зберігати контроль над використанням своїх невлених активів. У рамках ТНК такі активи стають мобільними, спроможними до переносу в інші країни і зовнішні ефекти використання цих активів не виходять за межі ТНК.

- додаткові можливості підвищення ефективності і посилення своєї конкурентоздатності шляхом доступу до ресурсів іноземних держав (використання більш дешевої або більш кваліфікованої робочої сили, сировинних ресурсів, науково-дослідного потенціалу, виробничих можливостей і фінансових ресурсів країни, що приймає,);

- близькість до споживачів продукції іноземної філії фірми і можливість одержання інформації про перспективи ринків і конкурентного потенціалу фірм країни, що приймає. Філії ТНК одержують важливі переваги перед фірмами країни, що приймає, у результаті використання науково-технічного й управлінського потенціалу материнської фірми і її філій.

- можливість використовувати у своїх інтересах особливості державної, зокрема, податкової політики в різноманітних країнах, різницю в курсах валют і т.д.;

- спроможність продовжувати життєвий цикл своїх технологій і продукції, скидаючи їх у міру застарілості до іноземних філій і зосереджуючи зусилля і ресурси підрозділів у материнській країні на розробці нових

технологій і виробів;

- за допомогою прямих інвестицій фірма одержує можливість перебороти різного роду бар'єри на шляху впровадження на ринок тієї або іншої країни шляхом експорту. Стимул для прямих іноземних інвестицій часто створюють національні тарифні бар'єри. Так, у 1960-х рр. значний потік інвестицій із США в Європу був породжений тарифами, установленими Європейським економічним співтовариством. Замість експорту готової продукції, ТНК створили виробництво у відповідних країнах, обійшовши їхні тарифи.

Стратегія ТНК заснована на глобальному підході, що передбачає оптимізацію результату не для кожної окремої ланки, а для об'єднання в цілому. Регіональні системи управління розділяються на три основні види:

- головне регіональне управління, відповідальне за усі види діяльності ТНК у відповідному регіоні. Вони наділені всіма правами по координації і контролю діяльності усіх філій у відповідному регіоні (наприклад, головне регіональне управління американського концерну "General motors" по координації діяльності філій в Азії й Океанії розташоване в Сінгапурі);

- регіональне виробниче управління, що координує діяльність підприємств по лінії направлення продукту, тобто по відповідному виробничому ланцюжку. Таке управління відповідає за забезпечення ефективної діяльності відповідних підприємств, безперебійне функціонування всього технологічного ланцюжка, підпорядковане безпосередньо головному регіональному керуванню ТНК. Вони націлені на розвиток ефективних видів виробництва, нових моделей і товарів (наприклад, корпорація "Hewlett-Packard" на початку 90-х рр. із цієї причини перемістила свої виробничі управління лідируючих продуктів із США в Європу);

- функціональне регіональне управління забезпечує специфічні види діяльності ТНК: збут, постачання, обслуговування споживачів після продажу їм товару, науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи і т.д. Це управління відповідальне за результати діяльності усіх відповідних структур у регіональному або глобальному плані. Протягом двох останніх десятиліть

щорічно приблизно половина американського експорту охоплює американські й іноземні ТНК, у Великобританії ця частка досягає 80%, у Сінгапурі - 90%.

На рубежі ХХ-ХХІ ст. спостерігається надзвичайне зростання зовнішньоекономічної діяльності, у якій ТНК є продавцями, інвесторами, дослідниками сучасних технологій, стимулюють міжнародну трудову міграцію. ТНК відіграють *головну роль в інтернаціоналізації виробництва*, у процесі розширення і поглиблення виробничих зв'язків між підприємствами різних країн. Основною формою експансії ТНК є вивіз капіталу. Міжнародна міграція довгострокового капіталу прискорила процес взаємопроникнення і переплетення фінансового капіталу, підсилила могутність ТНК. Усе зростаюча роль іноземних інвестицій як найважливішого і необхідного засобу забезпечення процесу відтворення є наслідками прискорення об'єктивного процесу усупільнення продуктивних сил у міжнародному масштабі. Завдяки системі міжнародного виробництва, заснованої на вивозі капіталу, ТНК забезпечують собі значні прибутки навіть в умовах загострення кризових явищ у світовій економіці. У першій половині 1980-х рр. темпи росту прямих іноземних інвестицій розвинутих країн, що експортують капітал, продовжували значно перевищувати темпи їхнього економічного росту, а також темпи світової торгівлі.

Провідну роль у глобальних процесах відіграють ТНК США, за характером і масштабами торгово-інвестиційної експансії випереджаючи промислові й фінансові компанії інших країн. Але цей розрив поступово скорочується за рахунок посилення позицій ТНК держав Західної Європи та Японії, а також появи ТНК країн, що розвиваються.

Такі данні дають підстави зазначити сучасні ТНК як самостійних гравців в міжнародних відносинах з власною зовнішньою політикою. Оскільки на них припадає більше 70 % світової торгівлі, причому 40% цієї торгівлі відбувається всередині ТНК, тобто не за ринковими цінами, а за трансфертними цінами. Ці ціни формуються не під тиском ринку, а під довгостроковою політикою материнської корпорації.

Вони справляють величезний вплив на процеси глобального управління, світовий економічний розвиток та на регулювання міжнародними економічними відносинами. ТНК – це *"рушійні сили"* світового економічного, політичного та соціального розвитку. Світові лідери, які з кожним роком підтверджують свої лідируючі позиції та стають головними конкурентами для економічно розвинених країн.

У випадку об'єктивного збігу інтересів національних держав з інтересами ТНК, останні забезпечують першим значні, а подекуди і вирішальні конкурентні переваги. Однак, переслідуючи власні економічні інтереси, ці корпорації можуть зловживати державним апаратом країн, де знаходяться їхні філії та дочірні компанії, що у результаті породжує протиріччя між ними і національними економіками. Із посиленням на міжнародній арені позицій ТНК слабшає роль окремих держав, що призводить до підпорядкування їх інтересів інтересам корпорацій. Отже, важливим є розуміння переваг і недоліків діяльності ТНК окремо у кожній приймаючій країні, що дасть змогу в залежності від особливостей економіки сформулювати конкретні пропозиції щодо максимізації позитивного впливу міжнародних корпорацій.

Позитивні наслідки діяльності ТНК:

- зміцнення ресурсної і виробничої бази країни;
- розширення експортних можливостей;
- сприяння реструктуризації економіки;
- поширення передової технології;
- поглиблення міжнародного поділу праці;
- посилення процесів інтернаціоналізації і глобалізації.

Недоліки діяльності ТНК:

- ТНК передають партнерам не відповідні їхньому рівню розвитку технології з жорсткими обмеженнями на продаж;
- централізація і контроль основних функцій ТНК із країн приналежності закріплюють неокolonіальну залежність;
- в умовах занадто жорсткого регулювання діяльності ТНК, останні

просто можуть покинути країну;

- важлива інформація про різні країни поширюється на міжнародному рівні глобальними розвідувальними мережами ТНК;

- ТНК зневажають інтересами місцевих робітників, оскільки їхня діяльність носить глобальний характер;

- ТНК уникають сплати податків шляхом внутрішнього переливу капіталу в країни з нижчим рівнем оподаткування;

- встановлюючи штучні ціни, ТНК підривають спроби країни управляти власною економікою.

Загалом видається, що процес глобалізації в світовій економіці буде продовжуватися, але з уповільненням. Наступним етапом інтернаціоналізації може стати поява корпоративних міждержавних об'єднань. Проте важливо відзначити, що цей етап буде неможливим без подальшого розвитку регіоналізму.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ

Тема 3.1. Зміна ролі та функцій держави у глобалізованому світі

Роль держави у глобалізованому світі залежить від багатьох факторів, серед яких визначальними є її природно-ресурсний і людський потенціали, рівень економічного і науково-технологічного розвитку, напрямки спеціалізації (в регіональному і світовому масштабі), стан інституціональної системи та зовнішньоекономічної інфраструктури. Повноцінна участь держави у глобалізаційних процесах можлива за умови якісного вдосконалення всіх складових, що визначають становище країни у світовій економіці і міжнародних економічних відносинах, зокрема в євроінтеграційних процесах, у виборі оптимальної моделі взаємодії економіки країни зі світовим господарством у таких вимірах, як геостратегічний, ринково-товарний,

фінансово-інвестиційний, інституційний, культурний та ін.

Концепція взаємодії національних держав змінюється новою управлінською вертикаллю: глобальні наднаціональні інститути – регіональні інтеграційні об'єднання – національні держави – локальні внутрішньогосподарські утворення. Ця нова управлінська вертикаль породжує якісно новий рівень світової взаємодії на основі використання найновіших комунікаційних технологій, підвищення ролі міжнародних організацій. Діяльність наднаціональних регіональних об'єднань має великий вплив на інші держави. Наслідком такого впливу може стати порушення співіснування основних функцій держави, які вчені класифікують за головними сферами суспільної діяльності - політичних, економічних, соціальних та гуманітарних. Реалізація цих функцій під впливом глобальних процесів забезпечує зміну формулювання цілей розвитку держави, оскільки кожна з функцій являє собою певний напрям або вид суспільної діяльності, який, як правило, характеризується своєю методологією і технологіями, і не є похідним від інших напрямів або видів діяльності.

Стосовно зміни економічної функції держави процеси глобалізації потребують погодження національних заходів зі стимулювання економічної кон'юнктури з урядами інших країн, побудови соціальної держави не лише з огляду на національні підходи і критерії конкуренції, а також зважаючи на невідкладні екологічні проблеми, які набувають глобального значення. В умовах глобалізації економіки на арену міжнародних економічних відносин виходять нові суб'єкти господарської діяльності. Це насамперед транснаціональні корпорації, які здійснюють обіг власних фінансів у багатьох країнах і створюють об'ємні економічні сфери, у межах яких організовано циркулюють найновіші технології і великі фінансові потоки.

Під впливом глобалізації серйозної трансформації піддається **соціальна функція держави**. Це пояснюється кардинальними перетворенням ринку праці та відносин зайнятості. У зв'язку з появою нових технологій, у тому числі розвитком мікроелектроніки, штучного інтелекту, електронного обміну даних і

"буму" цифрового телезв'язку, зменшується чисельність використовуваної робочої сили, багато держав переходять на гнучкі системи зайнятості, наприклад часткової або тимчасової зайнятості, до роботи за контрактом і т. д. У літературі відзначаються такі особливості впливу глобалізації на ринок праці та зайнятості у світі:

- а) відсутність гарантій стабільності зайнятості;
- б) зміна технологічних умов праці вимагає меншої кількості працівників, але більш високої їх кваліфікації;
- в) зниження впливу профспілок через зниження рівня соціального партнерства між підприємцями та профспілками з приводу визначення умов праці, укладення колективних угод і т. д.

В умовах глобалізації соціальні позиції держави виявилися підірваними. Громадянин кожної країни поступово перетворюється на "глобальну людину світу". Його соціальна доля вже не настільки жорстко пов'язується з його власною державою. Соціальний вибір людини стає глобальним за своїм характером. І це підриває внутрідержавну солідарність громадян як основу буття сучасних націй-держав, роль яких дедалі слабшає.

Зазначені особливості змушують держави *переглядати свою соціальну політику*, в тому числі у сфері соціального захисту населення. Дедалі більше країн повертається до принципу індивідуалізму в галузі соціального забезпечення. Це означає, що робота і стабільний дохід розглядаються як достатня підстава накопичити певні заощадження для пенсії по старості та в інших випадках втрати працездатності. Зазначений принцип вимагає підвищення особистої відповідальності громадянина за власне гідне існування.

Негативний вплив глобалізації на соціально-трудові відносини взагалі і на зайнятості населення, зокрема, розвиває стійку тенденцію до використання політики трудового протекціонізму – захисту національних ринків праці. Трудовий протекціонізм – це завжди синтез і наслідок політичного, економічного, фінансового і товарного протекціонізму. До цих методів входять такі регулятори, як квотування і ліцензування імпорту, вибір шляхів

технологічного розвитку, цілеспрямована експертиза міжнародних технологічних та економічних проєктів, регулювання валютних курсів тощо.

Однак на ринку праці використовуються і свої специфічні методи захисту: адміністративне обмеження емігрантів (робочої сили), регулювання ціни на робочу силу (заробітної плати) на національному ринку праці і т.д. У цих умовах, як вважають експерти МОП, доцільно проводити фінансову і промислову політику, яка сприятиме конкурентоспроможності внутрішнього виробництва та ефективної розбудови підприємств, тимчасово захищаючи при цьому внутрішній ринок в його вразливих для імпорту галузях з низькою доданою вартістю.

3.2. Вплив глобалізаційних процесів на діяльність національної держави

На думку окремих науковців, глобалізація настільки стирає грані між внутрішньою і зовнішньою політикою, що вже нині є підстави для розробки *нової класифікації функцій держави* , оголошення їх загальними для реалізації як всередині держави, так і за її межами. До таких загальних функцій, зокрема, належать: 1) економічна, зміст якої становить забезпечення нормального розвитку економіки, організації зовнішньоекономічних зв'язків і т. ін.; 2) політична, або функція безпеки, яка спрямована на забезпечення державної і суспільної безпеки, соціальної і національної злагоди, охорону суверенітету; 3) соціальна, зміст якої полягає в захисті прав і свобод громадян, здійсненні заходів щодо задоволення соціальних потреб людей, підтримки необхідного рівня життя населення, створення належних умов для праці, побуту та ін.; 4) ідеологічна, метою якої є підтримка певної ідеології, в тому числі релігійної, організація освіти, підтримка науки, культури і т. ін.; 5) екологічна, яка передбачає ряд заходів з охорони навколишнього середовища.

Триваюча ринкова трансформація на тлі зростаючої глобалізації неминуче призводить до того, що на місце всеосяжного контролю приходять створення умов для ефективних конкурентних ринків, формування

інституційних, економічних і соціальних передумов для розвитку приватного підприємництва. Крім того, потребує перегляду функція держави, пов'язана з **активізацією приватних структур** в напрямку, бажаному для розвитку суспільства в даний період. Завдяки послідовному виконанню цих функцій власне і відбулися всі "економічні прориви" другої половини ХХ ст. в таких країнах, як Японія, Південна Корея, Гонконг, Сінгапур, Тайвань, а також Малайзія, Таїланд, Індонезія і Китай.

До числа функцій держави, що мають не тільки внутрішній, а й глобальний характер, відноситься **функція охорони та захисту прав і свобод людини**. У сучасному світі права людини визнані міжнародним співтовариством як загальнолюдська цінність. Це передбачає проведення державами узгодженої політики в галузі дотримання стандартів прав і свобод, створення спеціальних міжнародних органів з контролю за дотриманням державами цих стандартів (міжнародної юрисдикції). Зазначене знаходить своє вираження і в правовій сфері: міжнародне право отримує пріоритет над національним.

Що стосується **зовнішніх функцій держави**, то процеси глобалізації внесли кардинальні зміни в форми і зміст міждержавного спілкування. Глобалізація активізувала здійснення зовнішніх функцій, у тому числі зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, які все більше набувають світового масштабу. Так, практично всі держави зацікавлені в підтримці світового правопорядку, в спільній обороні і колективній безпеці. Новий світопорядок може бути досягнутий за допомогою співпраці держав у таких сферах, як боротьба з організованою транснаціональною злочинністю, яка в умовах глобалізації придбала якості спеціалізації, чіткої організації, інтелектуалізації і т. д.

Чи не найбільше взаємопов'язана з глобалізаційними процесами **функція співробітництва з членами міжнародного співтовариства**. Адже дана функція відображає підтримку інтеграційних процесів у світі, участь у світових і регіональних міждержавних союзах та міжнародних організаціях.

Процеси глобалізації впливають на дану функцію насамперед шляхом переростання регіонального співробітництва у світове; пріоритету загальносвітового регулювання над локальним; збільшення кількості країн, залучених до міжнародного співробітництва. При цьому слід зауважити, що не завжди регіональна співпраця має передувати світовому співробітництву. З деяких питань можуть виникати взаємні домовленості у країн з різних кінців світу. Наприклад, для укладання угод з Китайською Народною Республікою Україні не обов'язково спочатку розпочинати співпрацю з цього ж питання з країнами СНД чи Ради Європи.

Участь міжнародного співтовариства необхідна і в *регулюванні міжнаціональних конфліктів*, які нерідко супроводжуються порушенням прав людини і, отже, вимагають міжнародного втручання. Реалізація цієї функції в Україні полягає у таких видах діяльності:

- співпраця з іншими державами у галузі забезпечення міжнародного правопорядку на двосторонньому, регіональному та глобальному рівнях;
- сприяння виявленню та розслідуванню транснаціональних злочинів та вилучення засобів вчинення таких злочинів;
- сприяння виявленню та переслідуванню осіб, які вчиняють транснаціональні злочини;
- видача іншим країнам не громадян України, які беруть участь у вчиненні небезпечних транснаціональних злочинів;
- запобігання діяльності транснаціональних злочинних організацій на території України;
- обмін досвідом та інформацією у цій галузі;
- здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з контрабандним перевезенням незаконних мігрантів через державні кордони;
- співробітництво у сфері запобігання міжнаціональним конфліктам тощо.

Таким чином, процеси глобалізації, поза всяким сумнівом, кидають виклики національній державі, її суверенітету, сприяючи таким чином

трансформації внутрішніх і зовнішніх функцій. Однак національна держава в найближчій перспективі все ж таки, як і раніше, залишається основним суб'єктом організації та здійснення влади як на внутрішньодержавному, так і міжнародному рівнях.

3.3. Державний суверенітет в умовах глобалізації

Становлення глобального світу, зазначене багатьма вченими, має значні наслідки для міжнародної політики, так як суттєво впливає на стан і роль національної держави. *Глобалізація звужує поле впливу національних держав*, робить його більш слабким, а, на думку деяких вчених, і взагалі не чинним, тобто криза держави – це незаперечний факт. На державу чиниться тиск з трьох сторін: "зверху", "знизу" і "ззовні". "Зверху" державний суверенітет підривається наднаціональними організаціями та інститутами. "Знизу" державний суверенітет піддається руйнуванню з боку внутрішньодержавних структур і структур громадянського суспільства. Це пов'язано, зокрема, з тим, що національна держава, офіційно залишаючись єдиним володарем права на ведення зовнішньої політики, проте, позбавляється монополії на нього.

Основною причиною *розмивання суверенітету "знизу"*, на думку П.Циганкова, є той факт, що держава перестала бути єдиним актором на полі глобальної економіки, при цьому регіони, які претендують на автономну роль, змушені тягнути за собою інші внутрішньодержавні регіони. Це явище найчастіше відноситься до сфери економіки, культури, технологій і т.п., але, тим не менше, воно виявляється і в політичній сфері в формі антивоєнних демаршів, організованих приватними структурами або інститутами громадянського суспільства, а також у вигляді "бунтів" приватних ЗМІ проти держави.

"Ззовні" підрив національного суверенітету здійснюється діяльністю *численних неурядових груп і організацій*. Ще більшої шкоди суверенітету держав наносить діяльність транснаціональних акторів: корпорацій, банків, фірм. До того ж у більшості з них немає території, яка потребує захисту,

оскільки кордони, що відокремлюють їх від навколишнього середовища, носять абстрактний характер і залежать від економічної діяльності і соціальних зав'язків.

В Європі національні держави, для яких суверенітет був головною цінністю, існували протягом більше трьох століть. Державно-центристська концепція була фактично єдиною до появи феномена глобалізації. Суть її полягала в тому, що національні держави мають усю повноту влади на своїй території, а в міжнародній системі є рівними. Держави самі обмежили себе, заборонивши втручатися в справи інших країн. Висновком Вестфальського миру вони прийняли такі принципи, як: рівність держав, дипломатія в міжнародних відносинах, пріоритет держав-націй, верховенство національних інтересів.

Однак в ХХ ст. дана система *припиняє своє існування*. Основною причиною, на думку експертів, є звільнення колоніальних держав, а також вихід на світову політичну арену недержавних акторів, які з розширенням глобалізації відіграють все більшу роль в міжнародних відносинах. Крім того, як причину слід виділити міграційні потоки, з-за яких мононаціональних держав стає все менше, і розширюється культурний обмін між країнами. Саме з розкладанням Вестфальської системи з'являється проблема суверенітету в умовах глобалізації. Пов'язано це з тим, що зникає сам зміст поняття, який спочатку вкладався в термін "національна держава". У зв'язку з міграційними хвилями, в світі практично не залишилося країн, які в політиці керуються інтересами однієї нації. Якщо розглядати етнічний склад європейських держав (за дослідженнями Central Intelligence Agency), то можна помітити, що корінне населення в країнах Європи в середньому становить близько 80%. Відповідно, політикам в будь-якому випадку потрібно рахуватися з іншими людьми, що проживають на їх території.

Згідно сучасним підходам, *суверенна національна держава* визначається як політична організація, яка має три основних складові: сукупність жителів, що утворюють народ (націю); державну владу, якій підпорядковується цей

народ, а також відокремлену територію, на якій проживає народ і в межах якої поширюється незалежна і самостійна влада. Існування суверенітету юридично закріплено в конституції і законах держави, а також вкорінено у свідомості громадян.

Основними політичними характеристиками суверенітету, зокрема, є: а) право кожної держави обирати політичну форму; б) право на видання законів і на внутрішнє управління; в) право вступати у відносини з іншими державами.

Як результат неоднозначного розуміння й тлумачення причин і наслідків глобалізаційних процесів виникло кілька теорій щодо *обмеження державного (національного) суверенітету в умовах глобалізації*. Одні з них обстоюють втрату суверенними державами своїх функцій щодо управління соціальними й політичними процесами як усередині країни, так і за її межами; згідно з іншими глобалізація не вносить якісно нових змін у сформовану міжнародну структуру, де суверенні держави, як і раніше, є головними акторами. При цьому порізнному оцінюються масштаби і характер явища "розмивання" суверенітету.

В сучасних умовах поняття суверенітету носить *відносний характер*, абсолютного ж поняття суверенітету, яке мало місце, наприклад, у ХІХ ст. або навіть у першій половині ХХ ст. вже немає. Це пояснюється тим, що будь-яка суверенна держава сьогодні має цілий ряд зобов'язань міжнародного порядку, які записані в міжнародних правових документах (ООН, ОБСЄ, СНД та ін.), і які тим самим обмежують її суверенітет.

Зростання взаємозалежності держав веде до того, що вони все частіше вдаються до добровільного покладання традиційних державних функцій на міжнародні організації. Розширення кола колективних інтересів держав і всього міжнародного співтовариства в умовах глобалізації допускає певні добровільні обмеження функцій суверенних держав з метою досягнення державних інтересів, сучасний міжнародний правопорядок дає підстави для твердження про можливість обмеження суверенітету держави. Тобто глобалізація не призводить до повної втрати державою суверенітету, однак сприяє *розмиванню його деяких характеристик*.

Яким є майбутнє національної держави в умовах часткового розмивання державного суверенітету?

По-перше, варто розвіяти сумніви щодо того, що національна держава не зможе встояти під тиском глобалізаційних тенденцій. Її ще зарано ховати, адже національна держава не зникає з арени світової політики, а все ж таки **залишається головним актором**, не дивлячись на те, що поряд з'являються та діють інші недержавні учасники міжнародних відносин.

Найбільший суверенітет (хоча він і починає скорочуватись) мають держави, які ідеологічно та економічно є закритими, тобто Китай, Північна Корея, донедавна Куба та ін. Р.Кеохайн, який свого часу передбачив розширення впливу міжнародних організацій та звуження національного суверенітету, зазначає, що суверенність сьогодні – "щось менше, ніж територіально позначений бар'єр, це швидше джерело і ресурс відстоювання прав і привілеїв в межах загальної політичної системи, що характеризується комплексними транснаціональними мережами".

Парадоксальним є те, що відчуття послаблення державного суверенітету **робить ідею державності популярною**. Десятки етнічностей і автономних утворень заявляють про віру в те, що держава здатна ефективно захистити національні інтереси. Малочисельні народи Європи, які мешкають в кордонах демократичних європейських держав (шотландці в Великій Британії, баски та каталонці в Іспанії, фламандці в Бельгії і т.д.) борються за державність, адже саме в рамках національних кордонів можна захистити власні інтереси, неможливо конкурувати за життєві перспективи не спираючись на силу держави.

Із зростанням взаємозалежності держав збільшується **конкуренція та зіткнення в економіці та фінансах**. У такому разі вже не "невидима рука ринку", а державна політика в економічній сфері є головним інструментом реалізації національних інтересів.

Моделі колективної безпеки передбачають **добровільну відмову держави** від частини власного суверенітету заради безпеки, стабільності, усунення

загрози конфліктів і боротьби з міжнародним тероризмом, тоді як міжнародні економічні та політичні організації, в тому числі покликані забезпечити стабільність і мирне співіснування держав, що відповідно до цієї точки зору є інструментом реалізації національних інтересів держави.

Державний суверенітет в умовах глобалізації характеризується такими *рисами*:

1) є надзвичайно важливою та необхідною ознакою держави;

2) виражає та реально забезпечує суверенітет народу, нації;

3) зазнає певних обмежень під впливом глобалізаційних процесів, проте такі обмеження не призводять до втрати державою суверенітету, до нівелювання такої її ознаки, а лише певним чином впливають на здійснення державної влади (наприклад, обмеження, які застосовуються до держави-члена через вступ до міжнародної організації);

4) державний суверенітет існує поряд та залежить від наддержавних утворень (наприклад, Європейський Союз і його окремі держави-члени, які делегували частину своїх повноважень цій організації), наділених певними повноваженнями, які можна охарактеризувати як суверенні.

Сьогодні можна погодитися з тим, що в сучасному світі є країни, які мають *реальний суверенітет*, а є країни, які володіють суверенітетом тільки *де-юре*. Практично всі держави, які входять в ООН, мають суверенітет де-юре, який, з одного боку, традиційно носить абсолютний характер, з іншого боку має відносний характер в силу прийнятих міжнародних зобов'язань. Якщо говорити про реальний суверенітет держави, то і зараз, і традиційно він був притаманний лише невеликій кількості держав, які здатні забезпечити певні параметри свого розвитку, наприклад, економічного, військового або розвитку своєї політичної системи.

Україна також має дуже значний потенціал реального суверенітету, і вся історична традиція нашої держави, ті зусилля, які були зроблені протягом століть нашим народом, говорять про те, що Україна здатна і має величезний потенціал національної самосвідомості для відстоювання і забезпечення свого

реального суверенітету в сучасному глобалізованому світі.

Таким чином, в сучасних умовах принципово змінюється не лише сама сутність, а й *функціональне призначення* державного (національного) суверенітету. Світовий досвід засвідчує, що парадоксом сучасності постає ситуація, за якої чим більше національна держава спирається на традиційний національно-державний суверенітет, тим більше вона його підриває. Звідси Україні в сучасних умовах особливу увагу слід зосередити на зміцненні внутрішнього суверенітету, що означає необхідність утвердження демократичних цінностей, забезпечення відповідності всіх сфер національного розвитку європейським стандартам, узгодження національного права з нормами міжнародного права і права ЄС.

3.4. Інституційні засади політики національної безпеки в глобальному контексті

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека України - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Згідно із зазначеним документом, ключовими принципами забезпечення національної безпеки є пріоритетність прав і свобод людини та громадянина, а також верховенство права. Найбільш значущими напрямками національних інтересів України є гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України.

Національна безпека будь-якої держави внаслідок своєї багатокомпонентності потребує спеціальної системи її забезпечення, основним призначенням якої є виконання певних дій, спрямованих, перш за все, на захист національних цінностей і реалізацію національних інтересів. У даному випадку мова йде про систему забезпечення національної безпеки (СЗНБ). СЗНБ

виступає як організаційна система державних і недержавних інституцій, інших суб'єктів, які покликані вирішувати завдання забезпечення національної безпеки у визначений законодавством спосіб. Метою функціонування СЗНБ є організація процесу управління загрозами і ризиками, за якого державними і недержавними інституціями та окремими особами гарантується збереження і зміцнення національних цінностей, захист і прогресивний розвиток національних інтересів шляхом своєчасного виявлення, упередження, локалізації, нейтралізації, подолання внутрішніх і зовнішніх загроз, а також забезпечення ефективного функціонування самої системи забезпечення національної безпеки та її складових. СЗНБ є цілісною системою, елементи якої тісно пов'язані між собою. Розрив цих зв'язків може призвести до руйнації всієї системи. Основними елементами СЗНБ є її суб'єкти і об'єкти. Для забезпечення цілісності СЗНБ важливе значення мають також прямі та зворотні зв'язки між ними, взаємодія з владно-політичною організацією держави в цілому, вплив внутрішнього і зовнішнього середовища.

У якості основних об'єктів СЗНБ слід розглядати національні цінності і національні інтереси. Розглядаючи національні цінності і національні інтереси через призму їх носіїв, можна розглядати також таку класифікацію об'єктів СЗНБ: - держава (конституційний лад, суверенітет і територіальну цілісність України, політичну, економічну та соціальну стабільність, законність і правопорядок, розвиток рівноправного взаємовигідного міжнародного співробітництва тощо); - суспільство (розвиток демократії, збереження культури і духовно-історичної спадщини, досягнення й розвиток суспільної злагоди, політична стабільність, віротерпимість тощо); - людина і громадянин (життя, здоров'я, культура, традиції тощо). Крім цього, об'єктом СЗНБ виступає і сама СЗНБ. Суб'єктами системи забезпечення національної безпеки виступають – держава (у т.ч. її інститути, посадові особи), суспільство (соціальні верстви та групи, громадські організації), а також окремі громадяни.

При цьому, головним суб'єктом забезпечення національної безпеки виступає держава, яка здійснює свої функції через органи законодавчої,

виконавчої та судової гілок влади. Держава визначає пріоритетні цілі в сфері забезпечення національної безпеки, а також шляхи, сили, засоби, форми й методи необхідні задля їхнього досягнення. Саме вона організовує взаємодію державних і недержавних інституцій, безпосередньо приймає рішення щодо застосування сил та засобів системи забезпечення національної безпеки. При взаємодії об'єктів і суб'єктів системи забезпечення національної безпеки виникають деякі функціональні особливості. Так, завдання щодо забезпечення національних інтересів покладаються, передусім, на державу та її інститути, а суспільство і громадяни беруть меншу участь у відповідних процесах. Таким чином, суб'єкти СЗНБ тісно взаємодіють між собою, але кожен з них спеціалізується на вирішенні конкретних завдань відповідно до своєї предметної компетенції. У результаті такої взаємодії суб'єкти СЗНБ доповнюють один одного, утворюючи єдину організаційно-функціональну систему. За своєю організаційно-функціональною та ресурсною спроможністю СЗНБ повинна, передусім, гарантувати суверенітет, територіальну цілісність, сталий розвиток, добробут та фізичну безпеку громадян.

До основних *функцій СЗНБ* належать: - стратегічне прогнозування і планування у сфері забезпечення національної безпеки; - виявлення, відстеження динаміки та визначення граничних значень загроз національній безпеці; - розробка і здійснення комплексу заходів по запобіганню, нейтралізації загроз та відновленню нормального функціонування об'єктів національної безпеки; - підтримка високого стану надійності функціонування системи забезпечення національної безпеки, забезпечення оперативного переходу в режим функціонування в кризовій ситуації, розвитку СЗНБ; - участь у створенні ефективної системи регіональної та глобальної системи безпеки.

З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни,

забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій.

Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Фундаментальними національними інтересами України є:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в

Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо.

3.5. Напрями глобальної еволюції державно-управлінських систем

Системи державного управління переважної більшості країн світу в останні десятиліття ХХ ст. та на початку ХХІ ст. зазнали та продовжують зазнавати суттєвих трансформацій. Ці перетворення, поряд з національною специфікою, характеризується досить стійкою сукупністю загальних напрямів. Ці напрями можна назвати *світовими тенденціями*, виходячи з того, що взагалі під тенденцією прийнято розуміти порівняно стійкий загальний напрям зміни або розвитку певного явища, процесу або ідеї.

Перша тенденція пов'язана із розвитком з кінця 1980-х рр. *концепції та, відповідно, системи базових принципів належного врядування* (good governance). На думку П.Надолішнього, поняття "governance" пов'язується з управлінською стороною функціонування всієї системи публічної влади в країні, причому не як такої, а певного типу. З одного боку, воно означає практику управління справами держави на усіх рівнях, з іншого – охоплює механізми, процеси, інститути, через які окремі громадяни, групи громадян виражають свої інтереси і узгоджують їх, реалізують свої законні права і виконують громадянські обов'язки.

З концепцією належного врядування пов'язаний процес зміни становища громадян відносно процесів прийняття рішень органами влади – від пасивного споглядання до активної участі. У монографії "Теоретичні та методологічні проблеми розробки і реалізації управлінських стратегій" (2008 р.) наведена модель громадської участі, що включає п'ять рівнів: інформація; консультація; спільне прийняття рішень; спільні дії; підтримка незалежних дій громадськості.

Світова тенденція розширення участі громадян в управлінні

державою – всесвітнє розповсюдження механізмів і технологій владно-громадської взаємодії, за допомогою якої інтереси, потреби, цінності, очікування і проблеми громадян якомога повніше враховуються в процесах прийняття рішень органів державної влади та місцевого самоврядування.

Наведені дані свідчать про *світову тенденцію розвитку електронного уряду*.

Світовою тенденцією стало поширення нового державного (публічного) менеджменту, тобто поширення в державному управлінні та місцевому самоврядуванні моделі управління, що через адаптацію управлінських підходів з бізнесу набуває спрямованості на задоволення громадян-клієнтів та максимально ефективного досягнення конкретних результатів. Основні перетворення були спрямовані на впровадження трьох "Е" (економії, ефективності, результативності) та включали кілька напрямів.

3.6. Державне стратегічне планування в умовах глобалізації

Державне стратегічне планування розглядається як функція державного управління з обрання пріоритетів, визначення з урахуванням наявних ресурсів цілей та напрямів розвитку, розроблення та виконання взаємозв'язаних завдань і заходів соціально-економічного розвитку країни на загальнодержавному рівні. У процесі державного стратегічного планування формулюються цілі розвитку, які прописуються в системі стратегічних документів за пріоритетністю та ієрархічною узгодженістю. Державне стратегічне планування діє за принципами системності та ієрархічної взаємоузгодженості стратегій, забезпечуючи при цьому ефективність побудови й реалізації стратегій вищого, середнього та нижчого рівнів. На вищому рівні визначаються цілі розвитку країни на довгостроковий період.

В Україні головним стратегічним документом, що визначає пріоритети розвитку держави, є Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020", метою якої є впровадження європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Відповідно, визначено пріоритети за такими векторами: вектор

розвитку, вектор безпеки, вектор відповідальності, вектор гордості.

Кожна держава задіяна в світовий глобальний процес розвитку. За Р.Робертсоном, в ході глобалізації людське співтовариство поступово інтегрується у світову соціальну систему, різні види діяльності і суб'єкти її реалізації набувають всесвітнього характеру таким чином, що світ перетворюється на певну єдність. Враховуючи таку спрямованість процесів глобалізації, природно, що вони впливають на державне стратегічне планування шляхом *інтеграції головних глобальних цілей, політики глобального розвитку* в систему цілей та пріоритетів розвитку кожної держави світу. Такий глобалізаційний вплив практично відбувається за допомогою *діяльності всесвітніх міжнародних організацій*, таких як ООН, Світовий банк, МВФ, ЮНЕСКО та ін. Кожна така організація має свої цілі розвитку, впорядковані в певну ієрархію. Наверху цільової ієрархії розміщена глобальна (головна) ціль, що спрямована на досягнення певних результатів глобального розвитку. У своїй діяльності зазначені організації домагаються інтеграції визначених ними цілей у державну політику країн світу, потужно впливаючи на суспільну думку, вироблення законів, рішення урядів.

Зокрема, *механізмом впливу ООН* на державне стратегічне планування, фактично, в усіх країнах світу стало прийняття та впровадження до 2015 р. ЦРТ, що включили вісім наступних глобальних цілей: ліквідація крайньої бідності і голоду; забезпечення загальної початкової освіти; заохочення рівності чоловіків і жінок та розширення прав і можливостей жінок; скорочення дитячої смертності; покращення охорони материнства; боротьба з ВІЛ/СНІД, малярією та іншими захворюваннями; забезпечення екологічної стійкості; формування глобального партнерства з метою розвитку. Наразі подібним чином відбувається впровадження глобальних цілей у галузі стійкого розвитку до 2030 р.

Світовий банк є одним з важливих суб'єктів фінансової і технічної допомоги країнам, що розвиваються, у всьому світі. Свої основні глобальні цілі ця організація впроваджує у діяльність понад 120 урядів світу. До 2015 р. для

інституцій Світового Банку ЦРТ також були основою пріоритетів і загальної політики, оскільки вони були пов'язані з його головним пріоритетом щодо подолання бідності. На даний час Світовий банк встановив дві **основні глобальні цілі до 2030 р.**

1. Подолати крайню бідність за рахунок зменшення кількості людей, які живуть менш, ніж на 1,9 дол. США в день, до 3%.

2. Досягти більшої справедливості і загального процвітання за рахунок покращення рівня життя і зростання доходів нижчих 40% населення в кожній країні.

Світовий банк підтримує понад країни, що розвиваються, особливо, найбільш бідні країни, шляхом **надання займів і грантів на здійснення широкомасштабних проектів** у багатьох галузях, наприклад, щодо створення шкіл та лікарень, налагодження водопостачання, забезпечення електроенергією, боротьби з хворобами, захисту довкілля тощо.

Зважаючи на основні глобальні цілі, встановлені Світовим банком до 2030 р., **МВФ визначив наступні пріоритети розвитку світової економіки на 2016 р.**

1. Закріплення зростання.
2. Забезпечення стійкості.
3. Міжнародні заходи.
4. Закріплення глобальної системи фінансового захисту і моніторингу.
5. Обмеження розповсюдження вторинних ефектів, викликаних неекономічними шоками.

Для реалізації зазначених пріоритетів МВФ передбачає застосування **наступних механізмів:**

- сприяння розвитку міжнародного співробітництва у валютно-фінансовій сфері, що забезпечує механізм для консультацій і спільної роботи над міжнародними валютно-фінансовими проблемами;

- сприяння розширенню і збалансованому зростанню міжнародної торгівлі та, за рахунок цього, досягненню і підтримці високого рівня зайнятості

і реальних доходів, а також розвитку виробничих ресурсів всіх держав-членів МВФ, розглядаючи ці дії як першочергові завдання економічної політики;

- підтримка стабільності валют і впорядкованого валютного режиму серед держав-членів МВФ, а також уникнення девальвації валют в цілях отримання переваги в конкуренції;

- надання допомоги у створенні багатосторонньої системи розрахунків поточних операцій між державами-членами МВФ, а також в усуненні валютних обмежень, що перешкоджають зростанню світової торгівлі;

- за рахунок тимчасового надання спільних ресурсів МВФ його державам-членам забезпечення можливості усунення диспропорцій в їх платіжних балансах без застосування заходів, що можуть завдати збитку благоустрою на національному або міжнародному рівнях.

Діяльність **ЮНЕСКО** базується на моральній та інтелектуальній солідарності людства. ЮНЕСКО прагне до встановлення між народами тісних зв'язків, що сприятимуть розвитку такої солідарності. ЮНЕСКО в якості спеціалізованої установи ООН сприяє укріпленню миру, викоріненню бідності, стійкому розвитку і міжкультурному діалогу шляхом освіти, науки, культури, комунікації й інформації.

На сучасному етапі ЮНЕСКО працює над розробленням **комплексної політики**, що враховує соціальні, екологічні й економічні аспекти стійкого розвитку. Діяльність ЮНЕСКО здійснюється у напрямі досягнення всеохоплюючих та програмних цілей. Всеохоплюючі цілі відповідають найбільш важливим глобальним завданням і проблемам в межах компетенції організації і окреслюють всі сфери її діяльності. До всеохоплюючих цілей належать: забезпечення якісної освіти для всіх і навчання протягом життя, мобілізація наукових знань і політики в інтересах сталого розвитку, рішення соціальних і етичних проблем, заохочення культурного різноманіття, міжкультурного діалогу і культури миру, побудова інклюзивного суспільства знань за допомогою інформації й комунікації.

У межах ЄС механізмом впливу на державне стратегічне планування у

його державах-членах стала *розробка та реалізація довгострокової стратегії "Європа 2020"*, що була прийнята у 2010 р. та взята до виконання усіма країнами Спільноти.

Виконання пріоритетних завдань Стратегії Європа – 2020 можливе за умови виконання ефективних короткострокових, середньострокових і довгострокових дій, що зумовило розроблення у 2012 р. довгострокової *Стратегії "Глобальна Європа 2050"*. Нова довгострокова стратегія представляє бачення майбутнього у розрізі трьох сценаріїв розвитку ЄС.

Перший імовірний сценарій: "Що, якщо не дбає ніхто, і Європа розвивається без чіткого бачення". Економічне зростання буде залишатися нижчим, ніж в США і Китаї. Європа не в змозі використати свій потенціал й інновації і, як наслідок, втрачає свої позиції в глобальній конкурентоспроможності серед інших країн світу.

Другий імовірний сценарій "Європа під загрозою: роздрібнена Європа". Даний сценарій передбачає глобальне економічне зниження, подальше збільшення операційних витрат і все більш перевантажену інфраструктуру. Діапазон серйозних геополітичних ризиків пролягає в появі будь-яких конфліктів низької інтенсивності – громадянських війн, ядерних конфліктів і радикалізацію урядів у розвинені демократії. ЄС рухається до розпаду, викликаного можливим швидким економічним зростанням однієї або декількох держав-членів та їх інтеграція в рамках ЄС. Не беруться до уваги явища зміни клімату і їх наслідки.

Третій імовірний сценарій "ЄС ренесанс: подальша європейська інтеграція". В даному сценарії глобальна безпека буде досягнута з загальним дотриманням прав людей і верховенства права.

Стратегія "Глобальна Європа 2050" забезпечує системне бачення можливих шляхів розвитку ЄС, що базується на аналітичних дослідженнях. Вона слугує основою для вироблення політики і формування бачення всіх країн-членів ЄС.